

Дар'я Костиця
студентка історичного факультету
ЖДУ ім.І.Франка

Освітня діяльність Чину Святого Василя Великого на Житомирщині та причини її «згорання» (XVIII – перша половина XIX ст.)

Чин Святого Василя Великого є провідним чернечим орденом Української греко-католицької церкви. Його офіційне запровадження відбулося на початку XVII ст., а саме: у 1617 році митрополит Йосиф Рутницький і св. Йософат Кунцевич провели реформу. Згідно неї східне чернецтво об'єднувалось в один «Чин Святого Василя Великого». З цього часу василіани розгортають активну діяльність на Правобережній Україні, Галичині, а також на білоруських, литовських та польських землях. У XVIII ст. василіани з'являються на території Житомирщини та за короткий час організують діяльність освітніх закладів, що стають кращими на території краю.

Метою нашого дослідження є саме освітня діяльність (без звернення уваги на друкарську та місіонерську) Чину Святого Василя Великого на Житомирщині та причини її згорання у XVIII – першій половині XIX ст. І відповідно до цього ставимо наступні завдання: висвітлити процес появи василіанських осередків освіти на Житомирщині у XVIII ст. та їх розвиток від заснування до першої половини XIX ст. включно; встановити як події польського Листопадового повстання (1830 – 1831 рр.) вплинули на ліквідацію василіанських осередків, що призвело до знищення освітніх надбань чину на Житомирщині.

Історіографічна база, до якої ми звернулися під час виконання завдань, охоплює низку дослідницьких праць. Серед них краєзнавче дослідження С. Жилюка та М. Костиці «Любарський Свято-Георгієвський монастир» [5]. Також, варто звернути увагу на ряд синтетичних праць з історії української церкви та історії української культури, а саме: до перших відноситься робота

В. Павлюка «Римо-католицька церква в суспільному житті Правобережної України кінця XVIII – першої третини XIX ст.» та А. Святенка «Греко-Католицька і Римо-Католицька церкви в освітянській політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)»; до других – О. Дзюба «Парафіяльні школи на Лівобережній, Слобідській та Правобережній Україні», «Бібліотеки України» [3; 4; 8; 9]. Висвітлення питання ліквідації можна віднайти в дослідженні О. Карліної «Репресії щодо василіан на Волині після Листопадового повстання 1830 року та «стирання пам'яті» про них» [6].

Першим осередком василіан на території нашого краю було місто Любар та його Свято-Георгієвський чоловічий монастир. Він був заснований князем Любомирським у 1666 р. і одразу заселений ченцями з Полонського Успенського монастиря. У 1740 р. монастир перейшов в унію, через 13 років право на його землю офіційно передано василіанами і підтверджено грамотою князя Францішека Фердинанда Любомирського у 1753 р. [5].

Василіани зуміли розбудувати монастир. Зокрема, спочатку у 1756 р. була зведена дерев'яна, а в 1775 р. збудовано кам'яну церкву. Василіани організували при монастирі шестикласну школу. У ній навчалося близько 500 учнів, що, варто відмітити, робило її одним з найбільших початкових закладів Правобережної України. Школа мала добре обладнаний фізичний клас, хімічну лабораторію, ботанічний сад, де з учнями проводилися практичні заняття. Існувала при школі й бібліотека, у якій налічувалось 1700 томів різноманітних книг, а тому під неї було виділено окремий будинок [4, с. 826]. З 1805 р. по 1823 р. василіани Любарського монастиря щороку жертвували на книги по 2000 злотих. Вони виділяли кошти для будівництва бібліотечної зали та фізичного кабінету, в якому налічувалось більше 40 найменувань приладів [7, с. 243]. Разом із традиційними навчальними дисциплінами учні вивчали правила етикету (моральне правило), міжнародні політичні відносини, фізику.

Варто порівняти василіанські школи з парафіяльними двокласними школами з дворічним чи чотирьохрічним терміном навчання. В таких закладах освіти до вивчення пропонували Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янську та російську мови, арифметику та рукоділля для дівчаток, а також додавалось для вивчення географія, малювання, церковна історія. Викладання в православних парафіяльних школах здебільшого здійснювали дяки. Наближеними до василіанських освітніх закладів можна вважати класичні гімназії. Вони мали добру матеріальну базу: забезпечували підручниками, житлом та їжею. Навчання в таких закладах було платним, велося польською мовою [3, с. 443].

У другій половині XVIII ст. в Житомирі та Радомишлі діяли духовні семінарії василіан у яких навчалось рядове греко-католицьке духовенство. Навчання там тривало три роки, охоплювало догматичну і моральну теологію, вивчення Святого писма, історію Церкви, канонічне право, катехізис, вивчення літургії та низки світських предметів [10, с. 56]. Аналогічні семінарії діяли в Холмі, Бучачі, Умані та ряді інших міст.

Розгорнули освітню діяльність василіани на території Овруча. Відразу варто відмітити, що точної дати коли тут заселяються ченці Чину Святого Василя Великого не встановлено. Відомо, що з 1685 р. освітою в місті опікувались єзуїти. Тоді було побудовано єзуїтський колегіум, який в своєму комплексі мав невеликий костьол, помешкання, школу, студентський гуртожиток (тоді він називався – конвікт). У 1740 р. було затверджено статут колегіуму. Проте ліквідація ордену єзуїтів у 1773 р. та, як наслідок, передача його володінь уніатам, поширили на територію Овруча вплив Чину Святого Василя Великого [8]. Їм був переданий в опіку монастир, при якому була організована світська школа. Її будова нічим не відрізнялась від Любарської василіанської школи, окрім матеріального стану приміщень, адже всі шкільні будинки були дерев'яними, а тому часто страждали від пожеж. Слід відмітити той факт, що овруцькі василіани за власний кошт закупували фізичні інструменти в Парижі [9, с. 52]. Вже в 1796 р., після входження

Правобережної України до складу Російської імперії, Овруцькому василіанському монастирю було підпорядковане новостворене трикласне повітове училище, в якому зголосилось навчатися 150 дітей.

З входженням Правобережної України до складу Російської імперії, посилюється політика самодержавства, що проявилось і в знищенні Уніатської церкви та зміні системи уніатської духовної освіти. Освіта, що надавалася василіанами, мала стати подібною до православної.

У 1827 р. вийшов імператорський наказ за яким розширюється мережа уніатських навчальних закладів. Тоді в кожній єпархії мала бути семінарія й початкове училище. Василіанські монастирі зобов'язувались заснувати 13 училищ і утримувати за власний кошт від 10 до 20 дітей бідних священнослужителів. Був наданий перелік дисциплін: слов'янська мова, церковний спів, богослужбові обряди й предмети, необхідні для подальшого навчання в семінаріях. Кращих вихованців греко-уніатських семінарій мали відправляти в Московську чи Санк-Петербурзьку Духовні академії. Відповідно, можна припустити, що таким чином імперська влада хотіла показати свою лояльність до уніатів, але насправді, впроваджуючи таку політику, намагалась асимілювати їх до православ'я.

Остаточна ліквідація уніатської освітньої діяльності пов'язана з польським Листопадним повстанням, учасниками якого стали й ченці Овруцького василіанського монастиря.

Польське Листопадове повстання 1830-1831 рр. охопило територію сучасної Польщі, Литви, Західної Білорусі і Правобережної України. У першу чергу це був виступ за відновлення державності Речі Посполитої, складовою частиною якої були й землі Правобережної України. Тому у планах повстанців землям Волині, Поділля, частково Київщини відводилося певне місце. Серед населення згаданих регіонів ідеї повстанців знайшли активний відгук, хоч і не такого масштабу як сподівалися організатори руху [11]. Повстання одразу отримало підтримку й ченців-василіан, що було зумовлено низкою причин: громадським патріотизмом, що підсилювався родинними

зв'язками багатьох священнослужителів із польською шляхтою та серйозними ускладненнями для цих конфесій після включення Правобережної України до складу православної імперії.

Підготовка до повстання в Овручі проходила під керівництвом керманіча місцевої шляхти В. Головинського. Він організував пропагандистську роботу, в якій активну участь взяли ченці василіанського монастиря. Вони своїми палкими антиурядовими проповідями допомогли підняти заворушення в Овруцькому повіті, і 17 травня 1831 р. до Овруча увійшли повстанці. Тоді Овруцький монастир почав слугувати притулком повсталим, де вони розмістили свої запаси зброї [6, с. 72].

Листопадове повстання 1830–1831 рр. тривало в Овруцькому повіті 5 днів. Вже 22 травня повстанці були розбиті Пензенським піхотним полком. Василіанський монастир був пограбований солдатами, а всі його ченці арештовані. Ієромонах Сенкевич був відправлений у Київську фортецю. Його звинуватили у підготовці збройного виступу.

За донесенням волинського губернатора Римського-Корсакова, участь у повстанні взяло сім ченців Овруцького василіанського монастиря. На початку жовтня 1831 р. губернська слідча комісія затвердила, що канонік Ян Сероцінський, ченці Модест Дідковський, Ієронім Дверницький «признані подлежащими внесению во 2-й разряд» звинувачених в участі у повстанні, Амвросій Стрельбицький, Гервасій Барчинський, Гервасій Ціхоцький, Теофіл Щербацький – «в 3-й разряд», Ампліат Клімашевський був звільнений «как добровольно явившейся», а справа Іларіона Козловського ще не була до кінця розглянута, але згодом він був виправданий. З архівних документів випливає, що найтяжчі звинувачення були висунуті М. Дідковському (прийняв присягу повстанців і тричі помагав збирати загони по 150 озброєних осіб) і Я. Сероцінському (прийняв присягу повстанців і постійно перебував серед них). Військовий суд позбавив їх духовного сану і відправив у Сибір. Ще в жовтні 1832 р. ченці Г. Ціхоцький, Г. Барчинський, Т. Щербацький і А. Стрельбицький перебували під наглядом

місцевої поліції в Овручі, а пізніше були відправлені в різні василіанські монастирі. В Овручі під час повстання перебував архімандрит Почаївського монастиря Я. Сківський, котрий був призначений головою тимчасової комісії, створеної ще у 1829 р. для детального опису майна і всього фондушу Овруцького монастиря [2, с. 294].

Після придушення Листопадового повстання Імператор Микола I звелів земельні володіння та підданих селян Овруцького василіанського монастиря долучити до казенних маєтків (12 сіл і хуторів та 607 селян чоловічої статі), монастирські будівлі передати Головному штабу військових поселень, а монастирську церкву обернути на православну, а школу при монастирі закрити. Згодом був закритий василіанський монастир у Любарі. Землі монастирів були передані владі, яка розмістила в приміщеннях структурні органи. Частково монастирські володіння знищувались: руйнували приміщення, а цеглу розтягували місцеві жителі [1, с. 234].

Загалом Чин Святого Василя Великого за короткий час встиг на території Житомирщини підпорядкувати собі освіту краю. Його ченцями була організована робота монастирських шкіл в Любарі та Овручі, що на початок XIX ст. були одними з найбільших на території Правобережжя. Ці освітні заклади різнилися, також, високою матеріально-технічною базою, на розширення якої щороку виділялись певні суми коштів. Проте, політика імперського уряду (одразу після включення Правобережної України до складу Російської імперії) була спрямована на асиміляцію до православ'я, а згодом остаточну ліквідацію впливу василіан на освіту. Вирішальним фактором, що допоміг втілити ці урядові плани, стала участь ченців Овруцького василіанського монастиря в Листопадовому польському повстанні (1830 – 1831 рр.), після якої монастирські володіння у василіан були відібрані, а освітні заклади ліквідовані.

Таким чином, можна стверджувати, що освітня діяльність Чину Святого Василя Великого на Житомирщині у XVIII – першій половині XIX ст. знаходилась на провідних тогочасних позиціях серед освіти

всього Правобережжя. Її згортання не лише зіштовхнуло з цих позицій, а й за короткий час ліквідувало всі здобутки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вечерський В. В. Українські монастирі. (Невідома Україна) / В. В. Вечерський. – К. : Наш час, 2008. – 400 с.
2. Водзяновська І. Дві хвили ліквідації василіанських монастирів в Російській імперії на прикладі Правобережної України / І. Водзяновська // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Кн. І. – Львів : Логос, 2012. – С. 294–302.
3. Дзюба О. Парафіяльні школи на Лівобережній, Слобідській та Правобережній Україні / О.М. Дзюба // Історія Української культури : Українська культура другої половини XVII-XVIII століть. У п'яти томах. – Т. 3. – Київ : Наукова думка, 2003. – С. 443–447.
4. Дзюба О. Бібліотеки України / О. М. Дзюба, В. Я. Фрис // Історія Української культури: Українська культура другої половини XVII-XVIII століть. У п'яти томах. – Т. 3. – Київ: Наукова думка, 2003. – С. 814–833.
5. Жилюк С. Любарський Свято-Георгієвський монастир / С. Жилюк, М. Костиця – Режим доступу : http://dekanat.at.ua/publ/ljubarskij_svjato_georgievskij_monastir/1-1-0-4.
6. Карліна О. Репресії щодо василіан на Волині після Листопадового повстання 1830 року та «стирання пам'яті» про них / О.М. Карліна. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/histori/107/20103-represi%D1%97-shhodo-vasilian-na-volini-pislya-listopadovogo-povstannya-1830-roku-ta-stirannya-pam-yati-pro-nix.html>.
7. Лось В. Освітня та видавнича діяльність Греко-Католицької Церкви (Правобережна Україна першої третини XIX ст.) / В. Лось // Велика Волинь. – Житомир, 2004. – С. 240–247.
8. Павлюк В. Римо-католицька церква в суспільному житті Правобережної України кінця XVIII – першої третини XIX ст./ В. Павлюк [Електронний

ресурс]

–

Режим

доступу :

http://eprints.oa.edu.ua/1039/1/Istor_religiezn_Vyp_4.pdf.

9. Святенко А. Греко-Католицька і Римо-Католицька церкви в освітянській політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / А. Святенко // Київська старовина. – 2009. – № 5-6. – С. 48–60.
10. Саламаха М. Василіанські монастирі як осередки релігійної ідентичності українців (остання чверть XVIII ст. – 30-ті роки XIX ст.). / М. П. Саламаха // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2013. – № 21. – С. 16–21.
11. Ярмошик І. Військові події на Волині в ході польського Листопадового повстання 1830 – 1831 рр. у світлі польської історіографії.// Режим доступу:
http://eprints.zu.edu.ua/10188/1/%D0%94%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%BE_-_2013.pdf